

Naòmi Morgan

J M G Le Clézio se *L'Africain* praat Afrikaans: kroniek van 'n kennismaking in die taalpaar Frans-Afrikaans

Eerste voorlegging: 10 Oktober 2011

Aanvaarding: 3 Augustus 2012

In 2008 word die Nobelprys vir Letterkunde vir die veertiende keer aan 'n Franse skrywer, in hierdie geval Jean-Marie Gustave Le Clézio, toegeken. Hoewel verskeie van sy tekste in Engels, Duits en Sweeds beskikbaar is, was Afrikaanssprekende lesers tot onlangs op Nederlands aangewys om die sluitsteen van sy oeuvre, *L'Africain*, te kan lees. Die 2010-verskyning van *Die Afrikaan* by SUN PRESS dien enersyds as 'n gevallestudie van die stand van Frans/Afrikaanse literêre vertaling in Suid-Afrika. Andersyds is die grotendeels outobiografiese teks essensiële leesstof vir die herkenning van temas, gebeure en karakters wat ook in ander Le Cléziaanse romans voorkom. Die kartering van die verskillende stappe van die publikasieproses lê sekere taalbehoude by Le Clézio bloot wat slegs verklaar kan word deur die tematiese ooreenkomste met ander outobiografiese romans in sy oeuvre, onderhoude met die skrywer en insigte van die bekendste Le Clézio-kenners. Dit is 'n unieke geval waar die vertaalproses lig werp op die dieperliggende betekenis van 'n literêre teks.

J M G Le Clézio's *L'Africain* speaks Afrikaans: chronicle of a literary translation process in the French-Afrikaans language pair

In 2008 the Nobel Prize for Literature was awarded for the fourteenth time to a French author, Jean-Marie Gustave Le Clézio. Although several of his texts are available in English, German and Swedish, until recently, Afrikaans-speaking readers were dependent on Dutch to read the keystone of his oeuvre, *L'Africain*. On the one hand, the 2010 publication of *Die Afrikaan* by SUN PRESS serves as a case-study of the position of French/Afrikaans literary translation. On the other hand, the mainly autobiographical text constitutes essential reading for the recognition of themes, events and characters also appearing in other Le Clézian novels. Mapping the various steps in the publication process revealed certain of Le Clézio's language reservations which can only be explained by thematic links to other similar, autobiographical novels in his oeuvre, interviews with the author and the insights of the best-known authorities on Le Clézio. It is a unique case of the translation process shedding light on the deeper meaning of a literary text.

Prof N Morgan, Dept Afrikaans en Nederlands, Frans en Duits, Fakulteit Geesteswetenskappe, Universiteit van die Vrystaat, Posbus 339, Bloemfontein 9300; E-pos: morgann@ufs.ac.za.

Acta Academica
2012 44(3): 52-73
ISSN 0587-2405
© UV/UFS

<<http://www.ufs.ac.za/ActaAcademica>>

SUN MODIA
BLOEMFONTEIN

In 2008 is die Nobelprys vir Letterkunde vir die veertiende keer¹ sedert die instelling daarvan in 1901 toegeken aan 'n Franse skrywer, Jean-Marie Gustave (J M G) Le Clézio.² Soos deesdae dikwels met die toekenning van die Nobelprys vir Letterkunde gebeur, was die skrywer nie juis aan Suid-Afrikaanse en veral Afrikaanse lesers bekend nie. In *Die Burger* van 14 Januarie 2009 bied Ester (2009) in *Boekenbrug* aan Afrikaanse lesers 'n oorsig van die skrywer se biografie en tematiek en stel as eerste kennismaking met Le Clézio die lees van *Omwentelings (Révolutions)* voor: “Révolutions sal baie tot Suid-Afrikaanse lesers spreek. Dis nie nodig om dit in Afrikaans te vertaal nie. Die Nederlandse vertaling is reeds daar”.

Daar is egter 'n ander, korter teks (124 bladsye in die 2010-Afrikaanse vertaling), *L'Africain*, wat sedert die verskyning van Cavallero (2009) se deeglike analise van Le Clézio se oeuvre verpligte leesstof is vir die leser wat die verband tussen die skrywer se lewensgeskiedenis en sy kreatiewe verwerking daarvan wil verstaan. Le Clézio stel dit as volg in een van die onderhoude wat tussen November 1997 en Januarie 1999 met Cortanze (1999: 108) gevoer is en wat die primêre bron van laasgenoemde se insiggewende studie, *J M G Le Clézio - le nomade immobile*, uitmaak:

Ek dink dat 'n mens grotendeels gekondisioneer word deur dit wat jy gedurende jou eerste lewensjare beleef het, insluitend dit wat jy gelees het en die verhale wat mense jou vertel het: jy word onherroeplik daardeur gerig. Later is dit baie moeilik om jou van dit alles los te

- 1 In a-kronologiese volgorde: Jean-Marie Le Clézio (2008); Gao Xinjian (2000); Claude Simon (1985); Jean-Paul Sartre (1964); Saint-John Perse (1960); Albert Camus (1957); François Mauriac (1952); André Gide (1947); Roger Martin du Gard (1937); Henri Bergson (1927); Anatole France (1921); Romain Rolland (1915); Frédéric Mistral (1904) en Sully Prudhomme (1901).
- 2 Ek bedank graag vir Wikus van Zyl van SUN MeDIA Bloemfontein vir sy versorging van die Afrikaanse vertaling van *L'Africain*; die Franse Ambassade, by name Frédéric Jagù, Philippe Aldon en Jérôme Cosnard, vir hul moeite om 'n uitgewer te vind en vir die betaling van die vertaalregte; Prof J C Steyn vir sy proeflees van die finale manuskrip en bronne; Lorraine Bester en Isabelle Mostert van die Afdeling Frans, Universiteit van die Vrystaat, vir tegniese hulp en ondersteuning; die NRF vir finansiële steun wat dit moontlik gemaak het om die bevindinge in hierdie artikel op 'n internasionale konferensie te toets.

maak. Om die waarheid te sê, 'n mens spandeer miskien die res van jou lewe net om daardie tydperk te herskep [...].³

L'Africain verskyn in 2004 en is ook in Nederlands en in Spaans vertaal, maar verrassend genoeg tot dusver nie in Engels nie. Le Clézio woon 'n aantal maande van die jaar in Albuquerque, Nieu-Meksiko (Cortanze 1999: 190); hy toon sy waardering vir en ondersteuning van die vertaalproses deur deel te neem aan openbare voorlesings in Frans en Engels van sy vertaalde werke (foto's van een so 'n geleentheid verskyn in 'n 1997-artikel getiteld "Translating J M G Le Clézio" deur Allyson Anderson, die Amerikaanse vertaler van *Onitsha*). Ten spyte daarvan dat nege van sy romans tot op datum in Engels vertaal is, wou die skrywer nie afstand doen van die Engelse vertaalregte vir *L'Africain* tydens onderhandelinge in 2009 met die Franse Ambassade namens die skrywer van hierdie artikel en Afrikaanse vertaler van *L'Africain* nie.⁴

Van skrywerskant af is geen rede vir die besluit aan die bemiddelaars (die Franse Ambassade en die Franse uitgewer, Mercure de France) gegee nie. Hierdie teks bied die sleutel tot die outobiografiese elemente in Le Clézio se *œuvre* en is dus vir lesers, literatore en lektore van dieselfde onskatbare waarde as Albert Camus se *Le Premier Homme*.⁵ Cavallero (2009: 164) stel dit as volg:

- 3 «Je pense qu'on est très largement conditionné par ce qu'on a vécu dans les premières années de sa vie, y compris par les lectures qu'on a faites, et les contes qu'on a pu nous raconter: c'est cela qui vous oriente définitivement. On a beaucoup de mal à se défaire de tout cela par la suite. En fait, le reste de l'existence, peut-être ne le passe-t-on qu'à reconstruire cette période-là [...] (Alle vertalings: NM)
- 4 Die Franse Ambassade in Suid-Afrika onderhandel namens voornemende Suid-Afrikaanse vertalers met uitgewers in Frankryk en in Suid-Afrika en betaal in sekere gevalle ook die vertaalregte, in 'n poging om die vertaling van Franse tekste in die verskillende Suid-Afrikaanse tale aan te moedig. In Maart 2004 het die Franse Instituut van Suid-Afrika (IFAS) by die WISER Instituut (Universiteit van die Witwatersrand) 'n colloquium getiteld *Translation, transnation* georganiseer om die aandag te vestig op die diskrepansie tussen die Franse en Suid-Afrikaanse vertaalkorpusse.
- 5 In 1960 sterf Albert Camus in 'n motorongeluk. Die onvoltooide manuskrip van die roman waaraan hy gewerk het, *Le premier homme* (*Die eerste mens*), is in sy briewetas gevind. Dit bevat die sleutel tot die identiteit van die karakters in hierdie (outobiografiese) roman. Met die hulp van Camus se dogter Catherine,

[...] met die publikasie van *L'Africain* [...] word familiegegewens wat voorheen deel uitgemaak het van die parateks deel van die oeuvre se korpus: [...] Hierdie aanspraak op 'n biografiese dimensie, hoe ontydig ookal, gee geloofwaardigheid aan 'n leesperspektief waarvan die geldigheid nouliks meer ontken kan word.⁶

Uit 'n generiese oogpunt sou *L'Africain* (en die romans waarvoor dit as 'n “konkordansie” dien, soos *Onitsha* en *Ritournelle de la faim*) deel uitmaak van die “grens”-genres of grensgevalle waaraan die Franse teoretikus van die biografie/outobiografie Lejeune (2005: 25) huidiglik sy navorsing wy:

[...] outobiografie wat voorgee om biografie te wees (derdepersoonsvertelling), biografie wat voorgee om outobiografie te wees (fiktiewe mémoires), alle vermengings van roman- en outobiografie ('n wye, verwarrende gebied wat deesdae gedek word deur die kombinasiewoord 'outofiksie', 'n term wat deur Doubrovsky uitgedink is om 'n leë vakkie in een van my tabelle te vul) [...].⁷

Hoewel enige interpretasie van Le Clézio se besluit op blote spekulasie berus, is dit miskien nuttig om enkele van die hipoteses te formuleer wat in hierdie verband by die Le Clézio-leser en -vertaler opkom; uiteraard baseer literatoure hul gevolgtrekkings nie alleen op feite nie, maar ook op afleidings en intuïsie. Die outo/biografiese aard van die teks (die skuinsstreep is 'n aanduiding van die generiese verskuiwing wat voortdurend in die teks plaasvind) sou verskeie hipoteses kon rugsteun, soos dat die skrywer hierdie huldeblyk aan sy pa, 'n Mauritiana wat in Engeland medies studeer het, verder wil voer deur dit uiteindelik self in Engels te vertaal. Le Clézio is die outeur van drie vertalings, hoewel nie in Engels nie: *Les prophéties de Chilam Balam* en *Relation de Michoacan* van Spaans na Frans, en *Sirandanes*, in samewerking met sy eggenote, Jemia Le Clézio, van Kreools na

die eksekuteur van sy literêre nalatenskap, is die teks in 1994 deur Gallimard gepubliseer.

- 6 «[...] la publication de *L'Africain* [...] intègre au corpus de l'œuvre des données familiales qui relevaient jusque-là du paratexte: [...] Cette dimension biographique revendiquée, fût-elle assumée à contretemps, accrédite une perspective de lecture dont la validité n'est guère contestable».
- 7 « [...] l'autobiographie qui fait semblant d'être une biographie (le récit à la troisième personne), la biographie qui fait semblant d'être une autobiographie (les Mémoires imaginaires), tous les mixtes de roman et d'autobiographie (zone large et confuse que le mot-valise «autofiction», inventé par Doubrovsky pour remplir une case vide d'un de mes tableaux, a fini par recouvrir) [...]».

Frans. As Britse onderdaan het Le Clézio aanvanklik Engels in Brittanje studeer: in 1959 vertrek hy na Bath, waar hy onderwys gee en tegelykertyd inskryf vir 'n BA-graad in Engels by die Universiteit van Bristol. Hy druipe die vertaaleksamen. Engels is vir Le Clézio meer as net 'n moeilike taal om onder die knie te kry, dis die taal van sy vader, die man wat vir hom 'n vreemdeling was '... en selfs meer as dit, byna 'n vyand' (Le Clézio 2010: 55): "Die Engelse taal, sy 'vadertaal', die taal van die reis na Afrika, bly 'n teer plek" (Cortanze 1999:125).⁸

Mauritius is amptelik onder Britse beheer sedert 1814; Le Clézio verwys na sy vader as "Engels" in 'n onlangse dokumentêre film (Caillat 2009), al het hy eerder Frans gepraat. Die Le Clézio-familie is oorspronklik van Bretagne afkomstig. Raoul en Simone Le Clézio bly naamloos in *L'Africain*, asof hul rol beperk word tot dié van "ouers". Le Clézio se weergawe van die gebeurte is miskien reeds in 'n mate 'n "vertaling" na standaard-Frans, deurdat sy vader meesal Pidginengels en Kreools gepraat het (hy kommunikeer "met behulp van buitengewone middele soos gebare, 'n tolk, of in elementêre Pidginengels wat nie met die gesofistikeerde, gevatte Kreools van Mauritius vergelyk kan word nie" (Le Clézio 2010: 24). Andersins wil Le Clézio die teks miskien nooit in standaard-Engels vertaal nie, omdat dit 'n korrekatief van sy herinneringe sou wees. In *Onitsha* ('n roman wat min of meer dieselfde gebeurte beskryf en wat oor die algemeen beskou word as een van Le Clézio se huldeblyke aan sy moeder) is daar 'n gedeelte waar die vader se uitspraak sy seun Fintan tot so 'n mate ontroer dat die moontlikheid vir 'n oomblik bestaan dat hy hom sou kon liefhê eerder as vrees of haat:

'Maak toe die deur.'

Hy het 'n manier gehad om 'deu' te sê wat Fintan laat dink het dat hy hom miskien sou kon liefhê, ten spyte van sy gemeenheid en gewelddadigheid (Le Clézio 1991: 119).⁹

Sy vader was Engelsgesind, soos blyk uit *L'Africain* en ander tekste:

Daarenteen het my pa volgens die Empire se reëls gelewe, so asof dit al was wat sin aan sy lewe gegee het. Hy het geglo in dissipline, vir elke

8 «La langue anglaise, langue 'paternelle', langue du voyage en Afrique, reste un point douloureux».

9 «'Ferme la porte.' Il avait une façon de dire, 'le po'te', pour cela Fintan a pensé qu'il pourrait l'aimer, malgré sa méchanceté, sa violence.»

gebaar van elke dag: 'n mens moes vroeg opstaan, dadelik jou bed opmaak, met koue water in die sinkbak was en die seepwater daarin laat staan om kouse en onderbroeke in te week (Le Clézio 2010: 9).

Le Clézio se beskrywing van sy vader se aweregse Engelsgesindheid in onderhoude met Gérard de Cortanze (1999) en Jean-Louis Ezine (2006) is tekenend van 'n familie van avonturiers wie se geskiedenis in verskeie van Le Clézio se romans (soos *La quarantaine* en *Le chercheur d'or*) opgeteken is. Op Mauritius was die Indiese bevolking Engelsgesind en die Franse bevolking tradisioneel Engelshaters. Na 'n familietwis, waarskynlik oor 'n erfplasing, verlaat Raoul Le Clézio die eiland en keer nooit weer terug nie. Die ooreenkoms met sy heethoofdige, agtiende-eeuse voorvader François Alexis Le Clézio is opvallend: laasgenoemde verlaat Frankryk nadat die reg van Bretonse mans om lang hare te dra (selfs binne die rewolusionêre leër) na die 1792-slag van Valmy teen die Pruië hulle ontsê word. In sy Bretonse eer gekrenk, vestig François Alexis hom op Mauritius, waar verskeie geslagte Le Clézio's kleurvolle lewens lei totdat 'n twis die familie in 1919 verdeel. Die familieband tussen Jean-Marie Le Clézio en sy voorvader François Alexis word verder versterk deur 'n passasie in *L'Africain* (2010: 26) waarin Raoul uit Afrika in 'n brief aan Simone in Nice opdrag gee dat sy twee seuns se lang hare ("... nes die Bretonse seuntjies") afsgekeer moet word voordat hulle die reis na Nigerië aanpak. Dit is tegelykertyd sy hare en sy bande met Bretagne en Frankryk wat gesny word, 'n voorwaarde tot die nomadiese bestaan.

Jean-Marie Le Clézio verloor dus reeds voor sy geboorte twee vaderlande (Frankryk en Mauritius), 'n verlies wat hy verwerk deur as heimlik "staatlose" burger uitgebreid te reis en dit tot een van sy romantemas te ontwikkel. In *L'Africain* word die tyd wat sy ouers saam in Afrika geleef en gewerk het (voor die Tweede Wêreldoorlog en die geboorte van die twee seuns) as idillies voorgestel. Le Clézio hunker konstant na 'n geboorteplek wat by hierdie periode aansluit of ten minste geografies simbolies is. Die feit dat hy in Nice en nie in 'n Bretonse stad gebore is nie, lei byvoorbeeld tot 'n onthullende feitfout in *L'Africain* (2010: 47-8), naamlik dat Jean-Marie ook in Bretagne gebore is en reeds drie maande oud is wanneer hy as vlugteling in Nice aankom:

In Bretagne, in Pont-l'Abbé, sien my ma deur die venster hoe Duitse troepe onder in die straat verbymarsjeer, terwyl die radio aankondig

dat die vyand by die Marne-rivier gestuit is. Die Kommandantur se bevele is finaal: almal wat nie permanent in Bretagne woon nie, moet die gebied verlaat. Al het sy nog skaars van die bevalling herstel, moet my ma vertrek: eers na Parys, en vandaar na die *zone libre* of vrygebied. [...] iewers op die paaie waar vlugteling opeenhopings veroorsaak, reis my ma in my ouma se ou De Dion; by haar is haar pa en ma en haar twee kinders wat onderskeidelik 'n jaar en drie maande oud is.

Yves-Marie, die outeur se broer, word gedurende die gelukkige Banso-periode verweken word in 1938 in Bretagne, die Le Clézio-“stamgrond”, gebore. Jean-Marie word in Europa verwek wanneer Raoul spesiale verlof kry om sy eersgeborene te besoek, wat Simone noodsaak om haar verblyf te verleng en tot 'n skeiding van tien jaar tussen vader en familie sou lei. Die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog verhoed Raoul om sy familie na veiligheid in Nigerië te bring, ten spyte van een byna bomenslike poging wat hieronder in meer besonderhede beskryf word. Jean-Marie word sodoende “per ongeluk” (Cortanze 1999: 15) in Nice gebore.¹⁰ In *L'Africain* en *Onitsba* word daar herhaaldelik na 'n Afrika-legende verwys wat vir die outeur 'n mate van berusting bring, naamlik dat die ruimte waar 'n kind verwek is, meer gewig dra as sy geboorteplek:

Die mense van Afrika sê gewoonlik dat 'n mens nie gebore word op die dag dat jy jou ma se baarmoeder verlaat nie, maar op die plek en oomblik dat jy verwek word. Ek weet niks van my geboorte af nie (ek veronderstel dis vir almal dieselfde). Maar as ek myself onder die loep neem en my oë binnewaarts keer, sien ek 'n krag en 'n bruisende energie, 'n sop van molekules wat gereed is om te verbind om 'n liggaam te vorm. En selfs nog vóór die oomblik van bevrugting: alles wat dit voorafgegaan het en wat in Afrika se geheue opgeteken is. Nie 'n algemene, ideale geheue nie, maar beelde van die hooglande, die dorpie, die gesigte van oues van dae, die vergrote oë van kinders aan wie die disenterie knaag, die aanraking van al daardie liggame, die reuk van mense se vel, die geruis van die jammerklagtes. Ten spyte van dit alles, of as gevolg daarvan, is dit die beelde van geluk en oorfloed waaraan ek my geboorte te danke het (Le Clézio 2010: 45-6).

Hoewel die legende eerder op sy broer as op homself van toepassing is, word beide seuns gedurende die gelukkige huweliksjaar verwek, op 'n tydstip toe daar veronderstel is dat die familie so gou as moontlik na Afrika sou terugkeer en die lewe hervat wat in die Banso-hoofstuk (Le Clézio 2010: 39-44) beskryf word. Sodoende word Nice as geboorteplek geneutraliseer.

10 «Je suis né là par accident».

Dit is duidelik dat Le Clézio *L'Africain* in 'n ander lig beskou as sy tekstewat reeds in Engels vertaal is.¹¹ Die kort (en gevolglik bekostigbare) teks met sy roerende jeugherinneringe sou beslis 'n waardevolle (en wisingewende) toevoeging tot die Engelstalige boekemark gewees het, veral omdat dit geen ooreenkoms toon met die beskrywings van die lewe in Brittanje se Afrika-kolonies wat hyself as kind gelees het nie:

Ons het niks geweet van die lewenstyl wat aanleiding gegee het tot die ietwat karikaturale beskrywings van kinders wat in die 'kolonies' grootgeword het nie. Wanneer ek 'koloniale' romans lees deur Engelse skrywers uit daardie tyd of uit die tydperk vóór ons aankoms in Nigerië – soos Joyce Cary, byvoorbeeld, die skrywer van *Mister Johnson* – is niks daarin vir my bekend nie. Wanneer ek die boeke lees van William Boyd, wat 'n deel van sy kinderdae in Brits-Wes-Afrika deurgebring het, is ook daarin vir my niks bekends nie [...] (Le Clézio 2010: 7).

Daar sal volstaan moet word met die gevolgtrekking dat daar persoonlike redes moet wees waarom 'n skrywer, wie se kandidatuur vir die Nobelprys jare lank deur middel van Franse regeringsubsidies aan vertalers voorberei is, sou weier om 'n essensiële teks in een van die belangrikste tale van sy leserspubliek te laat vertaal, maar nie beswaar maak teen die vertaling daarvan in tale soos Nederlands en nou ook Afrikaans nie.

1. Die Afrikaanse uitgawe van *L'Africain*

Die embargo op die Engelse vertaalregte het die skrywer van hierdie artikel met net een ander (ver)taalkeuse gelaat, naamlik Afrikaans. Die Franse Ambassade se bydrae tot *Die Afrikaan*-vertaalprojek was aanvanklik om namens die voornemende vertaler in verbinding te tree met 'n aantal Afrikaanse uitgewers (in alfabetiese volgorde: Hemel en See, Human & Rousseau, Lapa, Protea Boekhuis, Umusi/Random House) en die betaling van die vertaalregte as insentief aan te bied. Insentiewe van 'n nie-finansiële aard was die prestige om die

11 Ten tye van die skryf van hierdie artikel was die lys Engelse vertalings van Le Clézio se werke as volg: Romans: *The interrogation*; *The book of flights: an adventure story*; *The flood*; *Terra amata*; *War*; *Desert*; *The prospector*; *Wandering star: A novel*; *Onitsba*; Essays: *the Mexican dream, or, the interrupted thought of Amerindian civilizations*; *Freedom to dream*; *Freedom to speak*; *On reading as true travel*; Kortverhale: *Fever*; *The round and other cold hard facts*; *Pawana*; Kinderboeke: *The boy who had never seen the sea*; *The giants*.

uitgewer van 'n Nobelpryswenner te wees en om die eerste vertaling van 'n Franse skrywer, onbekend in Afrikaans, te publiseer. Die laaste Afrikaanse vertalings van 'n Franse Nobelpryswenner was Jan Rabie se *Die buitestaander* (*L'étranger* – Albert Camus) in 1957 en André Brink se *Die terroriste* (*Les justes* – Albert Camus) in 1970.

In die sewentigerjare van die vorige eeu het Van Rensburg (Kok 1974: 308) die waarde van vertaling vir die Afrikaanse kanon as volg verwoord:

[Vertaling is] nie die hooftoetssteen [van 'n taal se graad van rypheid en seggingskrag] nie (soos dikwels voorgestel), maar dis 'n baie belangrike. Baie van 'n taal se deugdelikheid as taal blyk uit 'n studie van wat in hom vertaal is.

Die daarom dat vertaling so 'n belangrike plek inneem in elke volk se taal, veral in sy literatuur. Geen volk, veral in die moderne tyd, kom sonder vertaling klaar nie. Sels die grootste literature, waarin dus die moontlikheid van 'selfgenoegsaamheid' die grootste is, bevat 'n ruim persentasie vertalings – en wie sal dit betwis dat hulle groot geword het onder meer danksy vertaling?

In April 2010 lewer Breyten Breytenbach in 'n radio-onderhoud 'n pleidooi vir taaldiversiteit en betreur terselfdertyd die gebrek aan kloekmoedigheid van die meeste sprekers van Afrikaans.¹² Een van die oogmerke met die vertaling van 'n internasionaal bekende skrywer was dan ook om (verdere) bewys van die taal se kragdadigheid te lewer:

[...] Ek glo 'n land gaan dood as hy 'n hegemonistiese, eenvormige ortodoksie word soos daar gepoog word om in hierdie land te gebeur. [...] Ek dink dis 'n afsterf van menslike potensiaal as jy daardie diversiteit verloor, en ek dink trouens jy kry 'n veel groter eenheid as mense bewustelik vanuit hulle diversiteite streef na gesamentlike doelwitte en gesamentlike waardes en gesamentlike geskiedenis soos in hierdie geval is. Ons het dit verloor (Breytenbach 2010).

Die reaksie van uitgewerskant af was in alle gevalle negatief: die redes was of finansiële van aard (Afrikaanse vertalings verkoop nie, 'n dergelike publikasie is 'n ekonomiese risiko) of het berus op Afrikaanse lesers se teksvoorkeure (daar is volgens uitgewers weinig of geen belangstelling in vertalings). Gevolglik het die Franse Ambassade aan die soektog na 'n Afrikaanse uitgewer vir *L'Africain* onttrek. Die voornemende vertaler het self die proses verder gedryf en uiteindelik

12 Potgooi van *Leeskring*, RSG. 27 April 2010. Onderhoud met Iris Bester. (Transkripsie: N Morgan)

'n kontrak gesluit met SUN MeDIA,¹³ wat *Die Afrikaan* sou publiseer as 'n navorsingsuitset waarvoor twee keurdersverslae aangevra sou word wat, soos in die geval van meer konvensionele navorsingsuitsette, aan die navorsingskomitee van die betrokke universiteit voorgelê sou word.

As gevolg van die publikasiegeskiedenis van hierdie teks, was daar geen ekstra fondse beskikbaar vir 'n faksimilee-uitgawe van die oorspronklike nie. Op die voorblad van die 2004-Gallimard uitgawe van *L'Africain* verskyn een van die twaalf foto's in die Franse uitgawe van die roman wat deur Le Clézio se vader, die Afrikaan in die titel, met sy Leica-kamera geneem is:

Dit toon 'n Europeër wat 'n rivier met behulp van 'n toubrug oorstek wat hoog bo die oewers gespan is. Die effense onduidelikheid van die beeld, die pithelm wat die persoon se gesig en hare wegsteek en die titel wat skynbaar as opskrif dien, skep die indruk dat dit 'n foto van die skrywer se vader is. Uit die teksbeskrywings is dit egter duidelik

13 *L'Africain/Die Afrikaan* deur J M G Le Clézio, uit die oorspronklike Frans vertaal deur Naomi Morgan. SUN PReSS, Bloemfontein, September 2010. ISBN 978-1-920383-11-4. Besikbaar by www.sun-e-shop.co.za.

dat die enigste Europeër op hierdie en ander foto's inderwaarheid Le Clézio se moeder is. Al is die boek grotendeels biografies, bevat dit geen foto's van sy vader nie. Die keuse van die foto is veelseggend, omdat die "Afrikaan"-titel aan die skrywer se vader toegeken word, terwyl daar talle voorbeelde van sy moeder se liefde vir Afrika en goeie verhouding met die kontinent se inwoners bestaan. Die moeder neem hier 'n onderskikte plek in (haar eie verhaal word gedeeltelik in *Onitsba* en in *Ritournelle de la faim* vertel), maar die voorbladfoto gee haar tog ere-burgerskap van die kontinent waarvan haar man as eerste burger voorgestel word. Le Clézio (2010: 10) maak weliswaar een toegewing jeens sy moeder – "Sy het haar bes gedoen om 'n Afrikaan te word [...]" – maar in die laaste sin van die teks word nie net eer betoon aan 'n dienswillige dienaar van Afrika en die mediese wetenskap nie, maar word sy biologiese moeder vervang met 'n mitiese wieg van die mensdom:

Indien my pa se lot beslis het dat hy die Afrikaan sou word, mag ek glo dat ek 'n Afrika-ma gehad het, en dat sy my omhels en gevoed het toe ek verwek is en toe ek gebore is (Le Clézio 2010: 66).

Daarenteen is die voorbladfoto van die Afrikaanse uitgawe uit 'n internet-gallery aangekoop en toon, soos die oorspronklike uitgawe, 'n hangbrug oor 'n rivier wat ook simbolies die Lecléziaanse idee vergestalt van 'n brug wat geslaan word tussen oewers, tale en kulture. 'n Sekere betekenislaag gaan egter verlore, deurdat dit nie een van sy vader se eie foto's is en die seleksie nie deur Le Clézio gemaak is nie. Die spanning tussen die titel en die skynbare illustrasie daarvan gaan ook verlore.

Met sy konsertina-Leica versamel Raoul Le Clézio swart en wit foto's wat beter as woorde sy vervreemding en entoesiasme ten aanskoue van die skoonheid van hierdie nuwe wêreld vergestalt. Die beskrywing van die pogings wat 'n seun oor 'n leeftyd aanwend om sy swygsame vader te kan bewonder, indien hy hom nie kan liefhê nie, is ook gekoppel aan konkrete voorwerpe soos laasgenoemde se karige besittings en foto's. Le Clézio beskryf in *L'Africain* hoedat hy nie net oor die jare sy vader se reise dupliseer nie, maar sy foto's bestudeer om presies te bepaal uit watter hoek dit geneem is, asof hy aangewys is op eksterne inligting om sy vader soos een van sy romankarakters te "lees":

Later, baie later, het ek op my beurt na die Indiane se land en op die riviere gegaan. [...] Toe ek die foto wat my pa voor op die boomskuit geneem het van nader bekyk, het ek die boeg met sy effens vierkantige neus herken, die opgerolde ankertou, en die *canalete*, die Indiaanse roeispaan met sy driehoekige lem wat dwars oor die romp geplaas is sodat dit nou en dan as sitplek gebruik kon word (Le Clézio 2010: 29-30).

Die kwaliteit van die foto's in die 2004-Gallimard uitgawe is soms ontoereikend, waarskynlik om dieselfde redes wat Arthur Rimbaud se foto's van die destydse Abessinië (Nicholl 1998: 152-8) grotendeels onbruikbaar maak (swak waterkwaliteit, die afwesigheid van 'n goed-toegeruste donkerkamer, negatiewe wat beskadig is as gevolg van die tydsverloop tussen die neem van die foto's en die ontwikkeling daarvan).

Daar is verskeie redes waarom die vertaalkeuse op hierdie spesifieke teks geval het: die plek wat dit as keerpuntteks in Le Clézio se oeuvre inneem; die uitsonderlikheid van die vertaalstatus daarvan (dit bestaan nie in Engels nie); die lengte (wat dit in beginsel meer aantreklik sou maak vir uitgewers en lesers) en die verwysings na Suid-Afrika wat daarin voorkom (wat hieronder in meer besonderhede bespreek sal word).

2. 'n Eerste en enige reis

Le Clézio het tydens 'n onderhoud gesê dat hy slegs een reis in sy lewe onderneem het, die een na Afrika (Cortanze 1999: 62) as agtjarige seun in 1948. Cavallero (2009: 21) beskryf die reis as 'n lewensverandering eerder as 'n ekspedisie:

[...] die stadige wisseling tussen twee oewers, tussen moeder en vader, tussen twee ouderdomskategorieë. [...] Om te skryf, is om in die beskermende toevlugsoord van die kajuit te vergoed vir die beklemming van die onbekende, die ontmoeting met die vader wat hy nie ken nie.¹⁴

In die geselskap van sy moeder en broer bevind hy hom aan boord van 'n vrag- en passassierskip van die Holland African Line, die *Nigestrom* (Cortanze 1999: 60) op pad na die Nigeriese hawe van Port Harcourt, waar sy vader op hulle wag. As dokter in diens van die Britse Weermag is sy vader reeds sedert 1928 werksaam in Afrika, en wag sedert 1939 om met sy vrou en kinders herenig te word. Dit is hierdie reis en veral Le Clézio se jaarlange verblyf in Afrika wat met terugflitse en vooruitskouings in die roman beskryf word, afgewissel met persoonlike herinneringe aan sy vader en biografiese inligting oor sy loopbaan en veral die idilliese tydperk van 1931 tot 1939 wat sy ouers in Nigerië en Kameroen deurgebring het.

Hierdie reis is om verskeie redes belangrik: dit is Le Clézio se eerste lang reis; sedertdien reis hy onophoudelik, en word daar dikwels na hom verwys as die nomadiese skrywer (Cortanze kies as titel vir sy biografie van en onderhoude met Le Clézio die titel *Le nomade immobile* – “Die roerlose swerwer”). In 'n onderhoud met Cavallero (2009) noem Le Clézio dat die verband tussen reis en skryf hier gelê is, deurdat hy as agtjarige seuntjie sy eerste twee “romans” tydens die reis geskryf het. Die titels van sy “jeugwerke”, *Un long voyage* – “'n Lang reis” en *Oradi noir* – “Swart Oradi”, word bespreek in 'n onderhoud met Cortanze (1999: 63) en Ezine (2006: 13). Die enigste ander roman wat die reis na Afrika beskryf, *Onitsha*, is as't ware die volwasse weergawe van die jeugwerk, wat byna as 'n *récit en abyme* of roman binne 'n roman aangebied word. Le Clézio het selfs die titel vir die eerste hoofstuk (*Un long voyage*) daaraan ontleen, 'n titel wat enersyds dui op die duur van die reis, maar ook op die wisselende konfigurasies van die gebeure wat in verskeie tekste aangetref word. Die hoofkarakter van *Onitsha*, Fintan, skryf soos Le Clézio self met 'n sagte potlood in 'n klein boekie sy verhale agter die kajuit se geslote deur (Le Clézio 1991: 49, 95, 106). In *L'Africain* is daar geen verwysing na hierdie voortydige

14 «[...] lent basculement d'une berge à l'autre, de la mère au père, d'un âge à l'autre. [...] Écrire, c'est compenser dans l'autre protecteur de la cabine de navire l'angoisse de l'inconnu, de la rencontre avec ce père qu'il ne connaît pas».

skrywersloopbaan nie. Le Clézio gee egter treffende beskrywings van sy liggaam se reaksie op die veranderende klimaatsomstandighede:

My eerste herinnering aan hierdie kontinent is my liggaam vol klein blasies van die intense hitte, 'n onskadelike uitslag wat witmense kry wanneer hulle in die ekwatoriale gebied kom: 'n hitte-uitslag, waarna Franse grappenderwys as *bourbouille* verwys. Ek is in die kajuit van 'n boot wat stadig kuslans vaar teenoor Conakry, Freetown, Monrovië; ek lê kaal op die slaapbank; klam lug stroom binne deur die oop patryspoort; ek is vol lyfpoeier, ek voel soos iemand wat in 'n onsigbare sarkofaag lê, of soos 'n vis wat in 'n fuik gevang en in meel gerol is om gebraai te word (Le Clézio 2010: 3-4).

Cavallero (2009: 21) benader die verwysing na Le Clézio se eerste skrywerspogings met groot omsigtigheid, omdat kritici en navorsers nie die “tekste” tot hul beskikking het nie (die twee “romans” het nie bewaar gebly nie) en alleen op die skrywer se eie getuigenis moet vertrou. Die verwysing daarna is vir Cavallero slegs van anekdotiese belang.

Vir die 64-jarige seun van die Afrikaan (die manuskrip is in 2004 voltooi, volgens die datum onderaan die teks, Le Clézio 2010: 66) karteer hierdie boek ook 'n reis in tyd waarin hy hom met sy vader (wat in 1984 oorlede is) versoen. Deur middel van navorsing (die teks bevat name, datums en besonderhede wat duidelik deel is van 'n meer formele familiegeskiedenis eerder as bloot 'n jong seun se herinneringe) slaag hy daarin om elemente in sy vader se lewe te vind wat bewondering en simpatie afdwing: sy toegewydheid as dokter, liefde vir Afrika en afkeur van kolonialisme, soos blyk uit die volgende aanhalings:

[...] hierdie man kon nie anders as om die koloniale wêreld en die onbeskaamde onregverdigheid daarvan te verfoei nie: die skemerpartytjies, die gholfspelers in hul spesiale uitrustings, die huishoudelike personeel, die swart minnaresse, prostitute van vyftien wat by die diensingang ingekom het, en die amptelike eggenotes wat gestik het van die hitte en hul wrewel op die bediendes uitgehaal het vir dinge soos handskoene, stof of gebreekte borde (Le Clézio 2010: 34).

Vir meer as vyftien jaar sal hierdie land sy land wees. Hy is waarskynlik die enigste mens wat die land só ervaar het, wat dit tot so 'n mate deurkruis en deurgrond het, en soveel daar verduur het. Hy het elke inwoner ontmoet, baie van hulle in die wêreld gebring en ander se doodsbegeleiding gedoen. Maar bowenal was hy lief vir die land, want al het hy nie daarvoor gepraat of iets daarvoor vertel nie, sou hy tot aan die einde van sy lewe die merkteken en die spore van hierdie

heuwels, woude en weilande en van die mense wat hy daar geken het, dra (Le Clézio 2010: 40).

Sy byna bo-menslike poging om sy vrou en kinders in die oorlog-geteisterde Europa te gaan haal en na Afrika, na veiligheid te bring, herinner aan die epiese reddingspoging in Ondaatje se *The English patient*; dit sal ook die laaste handeling wees waaruit sy liefde en beskermingsdrang vir sy vrou en kinders blyk:

My pa het waarskynlik nie 'n plan gehad nie. Hy het die avontuur met hart en siel aangepak, sonder om na te dink. [...] In oorlogstyd is alle vreemdelinge spioene. Uiteindelik word hy gevange geneem en gedwing om terug te draai. Met 'n seer hart moet hy op sy spore teruggaan, weer die pad aflê tot by Kano en tot by Ogoja (Le Clézio 2010: 48)

Deur middel van hierdie teks korrigeer Le Clézio sy minder positiewe herinneringe aan sy vader:

Hy het baie vreemde gewoontes en rituele gehad wat ek nie geken het nie, waarvan ek nie die vaagste benul gehad het nie: kinders mag nooit sonder toestemming aan tafel gepraat het nie, hulle het nie die reg gehad om te hardloop, te speel of in die bed te bly lê nie. Hulle mag nie tussen maaltye geëet het nie, en nooit soetgoed nie. Hulle moes eet sonder om hul hande op die tafel te sit, niks op hul borde agterlaat nie en sorg dat hulle nooit met 'n oop mond eet nie. Sy obsessie met higiëne het gelei tot onverwagte gebare, soos om sy hande met alkohol te was en dan met 'n vuurhoutjie te flambeer (Le Clézio 2010: 55-6).

Le Clézio ken selfs aan hom 'n “titel” toe wat byna aan hom die status van koning van die kontinent gee en wat hy aanvanklik vir homself toegeëien het:

Ek het lankgedroom dat ek 'n swart ma gehad het. Om die werklikheid te ontvlug ná my terugkeer uit Afrika, na hierdie land, hierdie stad waar ek niemand geken het nie, waar ek 'n vreemdeling geword het, het ek vir my 'n geskiedenis geskep, 'n verlede. Toe my pa ná sy aftrede weer by ons in Frankryk kom woon het, het ek ontdek dat *hy* eintlik die Afrikaan was. Dit was moeilik om te verwerk. Ek moes 'n draai in die verlede gaan maak, weer oor begin, en probeer verstaan. Hierdie boekie is geskryf ter herinnering daaraan (Le Clézio 2010: *sp*).

3. *Die Afrikaan* en Suid-Afrika

In teenstelling met die drie boekkaste vol literêre skatte in die woonstel in Nice waar Le Clézio die eerste agt jaar van sy lewe deurgebring het

en wat bepalend sou wees vir sy skrywersloopbaan, het sy vader in Afrika net een boek besit, die *Imitation de Jésus-Christ*, wat die ontroerde skrywer later weer tussen sy vader se besittings sou ontdek (Le Clézio 2010: 56). By gebrek aan koerante of ander boeke, was Raoul se enigste ander kontak met die buitewêreld 'n radio wat verbind was aan 'n antenna in die tuin. Op die radio volg hy “die Kikuyus’s in Kenia se veldslae met die oog op onafhanklikheid en die Zoeloes se stryd teen rassese segregasie in Suid-Afrika” (Le Clézio 2010: 59). Hy het net twee vriende, en een van hulle is 'n Suid-Afrikaner, dokter M D W Jeffries, aan wie die fiktiewe weergawe van dieselfde geskiedenis, die roman *Onitsha*, opgedra is (Le Clézio 1991: *sp*). Jeffries was 'n argeoloog en entoesiastiese antropoloog, wat later 'n pos aangebied is by die “Universiteit van Johannesburg” (die hedendaagse Universiteit van die Witwatersrand). Jeffries sou kontak probeer behou deur sy akademiese artikels aan sy ou vriend in Nigerië te stuur en vir “Boxing Day” 'n pak Suid-Afrikaanse koejawelsmeer te versend. Wanneer die tradisionele geskenk een jaar nie opdaag nie, interpreteer sy vader dit (tereg) as 'n doodsberg.

Die Nigerië en Kameroen van voor die Biafraanse oorlog is uiteindelik net 'n verlore paradys; die staatlose Afrikaan oorweeg dit momenteel om hom in Suid-Afrika te vestig, soos een van Le Clézio se tantes, wat na Suid-Afrika geëmigreer het (Cortanze 1999: 279). Na sy vader se vroeë aftrede sluit hy hom in Frankryk by sy vrou en kinders aan. As Britse burger moet hy gereeld sy verblyfpermit laat hernu.¹⁵ Wanneer Mauritius in 1968 onafhanklik word, word sy Britse burgerskap van hom af weggeneem:

Van daardie oomblik af het hy gedink aan weggaan. Hy het planne gemaak om terug te gaan na Afrika, nie Kameroen toe nie, maar Durban toe, in Suid-Afrika, om nader aan sy broers en susters te wees wat op Mauritius, waar hulle almal gebore is, agtergebly het (Le Clézio 2010: 62).¹⁶

- 15 “Hy is aan die begin van die vyftigerjare daar weg, omdat die weermag van mening was dat hy die aftree-ouderdom oorskry het en nie langer kon diens doen nie” (Le Clézio 2010: 21)
- 16 “Hy is aan die begin van die vyftigerjare daar weg, omdat die weermag van mening was dat hy die aftree-ouderdom oorskry het en nie langer kon diens doen nie” (Le Clézio 2010: 21).

Die skrywer onthou ook die boeke wat hy as kind gelees het, onder andere *Story of an African farm* (Le Clézio 2010: 42), 'n roman wat vir hom sinoniem was met "... die regte Afrika wat dig bevolk is en die juk van siektes en stamoorloë dra".

4. Epiloog: outobiografie – 'n skrywers- en vertalers-perspektief

Hoewel die skrywer van hierdie artikel dit betreur dat Afrikaanse lesers blykbaar grotendeels die vermoë verloor het om Nederlandstalige tekste te lees, behoort die beskikbaarheid van Nederlandse vertalings nie beperkend in te werk op Afrikaanse vertalings nie, veral wanneer dit om die bekendstelling van 'n Nobelpryswenner gaan en daar 'n trotse nalatenskap soos dié van die Sestigvertalers bestaan. Benewens die feit dat daar dringend 'n nuwe generasie van literêre vertalers in die taalpaar Frans-Afrikaans opgelei moet word en dat die Afrikaanse literatuurkorpus verryk word deur vertalings (soos wat die nuutste uitgawe van *Groot Verseboek* getoon het), bied die Afrikaanse vertaling van 'n teks soos *L'Africain* 'n vertaler die geleentheid om op 'n terminologie-skattejag te vertrek, om sodoende aan die leser 'n oortuigende ekwivalent te bied van die skrywer se woordmusiek en van die nuwe wêreld wat hy geskep het:

Ek het boeke begin skryf omdat ek gedink het 'n mens moet stories vertel. Daarna het ek aangehou met skryf omdat ek gedink het jy moet idees weergee, en toe het ek aangehou met skryf omdat ek gedink het jy moet karakters beskryf. En nou weet ek nie hoekom ek skryf nie. Miskien skryf ek maar net om musiek te maak met woorde, om te verstaan wie ek is en wie die ander mense is, om vrae aan hulle te stel en soms antwoorde te kry. Ek dink dat skryf op 'n sekere manier 'n herskepping van die wêreld is [...](Le Clézio in Caillat & De Gaudemar 2009).¹⁷

Le Clézio is vanjaar twee en sewentig; soos hy ouer word, word sy oeuvre al hoe meer persoonlik, word die wisselwerking tussen leef en skryf al hoe opvallender:

16 «C'est à partir de ce moment-là qu'il cesse de songer au départ. Il avait fait le projet de retrouver l'Afrique, non pas au Cameroun, mais à Durban, en Afrique du Sud, pour être plus près de ses frères et de ses sœurs restés à île Maurice natale».

17 «J'ai commencé à écrire des livres en pensant que ce qu'il fallait c'était écrire des histoires. Et puis ensuite j'ai continué en pensant qu'il fallait écrire des idées et

Dit is al wat dit is, hierdie *œuvre*: 'n biografie. Asof die outeur ly aan 'n geniale swakheid, 'n soort gebrek aan verbeelding wat hom noodsaak om net te praat oor dinge wat hy beleef het, of miskien dit wat mense hom vertel het – lewensverhale wat dadelik, geheel en al deel van sy lewe word. [...] die illusie dat 'n mens nie jou lewe leef nie, maar 'n *œuvre* (Cortanze 1999: 224-5).¹⁸

Le Clézio is die seun van 'n vader wat hy nooit regtig geken het nie, wat 'n persoonlikheidsverandering ondergaan het gedurende die jare wat hy van sy vrou en kinders geskei was. Die man wat hy was, staan net buite die raam van die foto's wat hy geneem het, leef voort in die herinneringe van die siekes wat hy versorg het en in die seldsame oomblikke wat sy vrou in die teenwoordigheid van sy kinders oor hom gepraat het. Sonder die vader, sonder sy beroep, sou Le Clézio miskien nooit na Afrika gekom het of die Lang Reis wat uiteindelik na Stockholm en die Nobelprys sou lei, onderneem het nie. Hierdie teks versoen die amper-weeskind en die skrywer van beroep, want dit is deur te skryf dat hy dié dinge raai en ontdek wat sy vader hom nooit vertel het nie; dit is deur die foto's en artefakte van sy vader se reise te interpreteer dat Le Clézio sy vader as karakter herskep en aan hom die hoogste titel, dié van Afrikaan, toeken.

Le Clézio beskou boeke as roetbakens (Ezine 2006: 14).¹⁹ In verskeie onderhoude blyk dit dat hy die letterkunde (en miskien die lewe) as 'n siklus beskou. Sy literêre ambisie word dikwels verwoord as die terugkeer na 'n vertrekpunt: nie geboorte nie, maar 'n lang reis, sy eerste, “oer”-reis na Afrika. Op literêre vlak beteken die siklus dat sy eerste, gefragmenteerde, konseptomans (wat hy op 7-jarige ouderdom begin skryf het) konstant her-skrif (en dus 'n her-beleef) word:

Maar wat ek wou sê, is dat die boeke wat jy skryf, en intlik alles wat jy doen, tot 'n mate die idee van 'n moontlike terugkeer bevat. [...]

j'ai continué en pensant qu'il fallait décrire des personnages. Et maintenant je ne sais plus pourquoi j'écris. Peut-être que j'écris simplement pour faire de la musique avec les mots, pour comprendre qui je suis et qui sont les autres, pour les interroger et pour quelquefois recevoir leurs réponses. Écrire je crois que c'est d'une certaine façon réinventer le monde [...].

- 18 «Elle n'est que cela, cette œuvre: de la biographie. Comme si l'auteur était atteint d'une infirmité géniale, une sorte de manque d'imagination qui le contraignait à ne parler que de choses qu'il avait vécues, ou éventuellement qu'on lui avait racontées – existences narrées qui faisaient immédiatement, totalement, partie de sa vie. [...] l'illusion qu'on ne vit pas une vie mais une œuvre».
- 19 «Au fond, pour moi, les livres sont comme des bornes sur un itinéraire».

Maar wanneer 'n mens boeke agterlaat, is dit dikwels my indruk dat dit is met die idee om terug te keer, jouself terug te vind, en jou vertrekpunt terug te vind, of om terug te keer na jou geboorteland (Ezine 2006: 21).²⁰

Hierdie uittreksel van 'n onderhoud wat Jean-Louis Ezine met Le Clézio gevoer het, is miskien genoegsame regverdiging vir 'n Afrikaanse vertaling van *L'Africain*. Vir die leser wat 'n verteenwoordigende werk van die skrywer wil lees, is dit 'n samevatting van die temas wat deur die romans van die familie-siklus vleg. Dit bevat die kern van sy wêreld- en letterkundebeskouing: die nasaat van François Alexis beskou homself as 'n nomaad; die avontuurles van sy familie en sy eie ontvanklikheid vir ander kulture sal die terugreis na 'n vertrekpunt of geboorteland bemoeilik, omdat hy in die loop van sy oeuvre identifiseer met onder andere Bretagne, Nigerië, Meksiko, Marokko en Mauritius. Hy keer voortdurend terug: na Suid-Amerika, waar sy vader aanvanklik as dokter gepraktiseer het; na Mauritius, om die familiegeskiedenis na te vors; na Milly-la-Forêt, om te sien of sy ouma se huis, waarvan hy net 'n poskaart het, nog staan (Ezine 2006: 70-87). Le Clézio se lewensveranderende reis na Afrika en sy ontmoeting met die gedissiplineerde, liefdelose vreemdeling wat sy vader was, was die insentief vir 'n skrywersloopbaan waarin boeke soos broodkrummelbakens agtergelaat word om weer sy pad te kan terugvind. Sy keuse van die woord "geboorteland" is besonder gelade, omdat *L'Africain* beter as enige ander teks toon tot watter uiterstes hy sou gaan om sy geboorteplek te verander. Le Clézio is 'n melankoliese swerwer wat droom van verre lande, maar wens dat hy gewoon het in 'n dorpie met 'n kerktooring waar mense hom as een van hulle sou eien (Caillat & De Gaudemar 2009).

Die Franse vertaler van André P Brink, Jean Guiloineau (Szcurek 2010: 118), beskryf die vertaalproses as volg:

I do not think of literary translation as a simple technical operation which consists of transferring into one language a text written in another. For me it actually concerns *literature*, a form of *writing* in the true sense of the word. Hence there is a very particular relationship,

20 «Mais ce que je voulais dire, c'est que les livres qu'on écrit, comme tout ce qu'on fait, d'ailleurs, c'est un peu avec l'idée d'un retour possible. [...] Mais quand on laisse des livres, j'ai souvent l'impression que c'est avec l'idée qu'on va revenir en arrière, qu'on va se retrouver, et retrouver son point de départ, ou revenir à son pays natal».

sometimes difficult, sometimes generous, between an author and his translator. It is as if, entering into the very depths of a text in order to translate and rewrite it, the translator reaches out toward something very intimate in the author. From this intimacy a very specific kind of friendship can be born – or otherwise a rejection, as if in the last resort a kind of inhibition prevents this friendship from taking root.

In die geval van die Afrikaanse weergawe van *L'Africain* is dit nie as vriendin van die skrywer nie, maar as sy virtuele reisgenoot dat die vertaler die teks voltooi het. Le Clézio se reis na die verlede, na 'n oewer waar 'n kind gewag het aan “die ander kant van die tyd” (Pagnol 1973: 252) het die outeur van hierdie artikel se eie reis geword.²¹ As afstammeling van immigrante op soek na my eie familiegeskiedenis, het ek sy outo/biografiese reis as model gebruik, wel wetend dat, ten spyte van die vertroosting wat geput word uit 'n reis op papier en uit dié land wat ons as ons geboorteplek identifiseer, ons ouers nooit sal weet dat hulle in ons tekste eindelijk by hul kinders tuiskom nie (Pagnol 1973: 252).

Of soos Paul Valéry (Novoa 2005: 39-40) dit stel:

Dit spyt my om my so voor julle bloot te stel, maar ek meen dat dit nuttiger is om te vertel wat 'n mens ervaar het as om voor te gee dat jy kennis besit wat nie deur waarneming bekom is nie. In werklikheid is daar geen teorie wat nie die sorgvuldig voorbereide fragment van 'n outobiografie is nie.²²

Dit is die sleutel tot Le Clézio se oeuvre, en ook die oortuiging van sy Afrikaanse vertaler.

21 «[...] de l'autre côté du temps».

22 «Je m'excuse de m'exposer ainsi devant vous; mais j'estime qu'il est plus utile de raconter ce qu'on a éprouvé, que de simuler une connaissance indépendante de tout observateur. En vérité, il n'est pas de théorie qui ne soit un fragment, soigneusement préparé, de quelque autobiographie».

Bibliografie

- ANDERSON A
1997. Translating J M G Le Clézio.
World Literature Today 71(4):
695-702.
- BRINK A P (red)
2008. *Groot verseboek*. Kaapstad:
Tafelberg.
- CAILLAT F & A DE GAUDEMAR
2009. *Jean-Marie Gustave Le
Clézio – entre les mondes*. Collection
Empreintes. Paris: France 5, the
factory.
- CAMUS A
1966. *Die buitenstaander/L'étranger*.
Vertaal deur J Rabie. Johannesburg:
APB.
1970. *Die terroriste/Les justes*
[manuskrip] Vertaal deur A P Brink.
Johannesburg: Dalro.
2004. *Die buitenstaander/L'étranger*.
Vertaal deur J Rabie, heruitgawe.
Pretoria: Praag.
- CAVALLERO C
2009. *Le Clézio témoin du monde –
essai*. Paris: Éditions Gallimard.
- COETZEE A
2010(a). Die taal het hóm gekies.
Onderhoud met Hanlie Retief.
Rapport, 18 April: 18.
2010(b). Is jy kwaad oor Afrikaans?
“Tijd dat gij ontwaakt!”. *Volksblad*,
26 April: 9.
- CORTANZE G DE
1999. *J M G le Clézio, le nomade
immobile*. Paris: Éditions du
Chêne-Hachette Livre/Gallimard
Folio.
- ENCYCLOPÆDIA BRITANNICA
2007. *Ultimate Reference Suite*.
Chicago: Encyclopædia Britannica.
(Mauritius)
- ESTER H
2009. Nederlands bied Afrikaanse
lesers toegang tot Le Clézio se
werke. <<http://jv.dieburger.com/Stories/Entertainment/Books/19.0.1215870120.aspx>>
- EZINE J-L
2006. *Ailleurs*. Paris: Arléa.
- KOK B (red)
1974. *Afrikaans. Ons pèrel van groot
waarde*. Johannesburg: Federasie van
Afrikaanse Kultuurverenigings.
- LE CLÉZIO J M G
1991. *Onitsba*. Paris: Gallimard.
1997. *La quarantaine*. Paris:
Gallimard.
2004. *L'Africain*. Paris: Mercure de
France.
2005. *De Afrikaan*. Vertaal deur M
Noordman. Sl: De Geus.
2007. *Ballaciner*. Paris: Gallimard.
2007. *El Africano*. Buenos Aires:
Fabian Lebenglik (ed). Ciudad de
Buenos Aires: Adriana Hidalgo
Editora SA.
2008. *Ritournelle de la faim*. Paris:
Gallimard.
2010. *Le chercheur d'or*. Paris:
Gallimard.

Morgan/J M G Le Clézio se *L'Africain* praat Afrikaans

2010. *Die Afrikaan*. Vertaal deur N Morgan. Bloemfontein: SUN PReSS.
- LEJEUNE P
2005. *Signes de vie. Le pacte autobiographique 2*. Paris: Seuil.
- NICHOLL C
1998. *Somebody else - Arthur Rimbaud in Africa 1880-91*. London: Vintage.
- NOVOA A
2005. La pédagogie, les enseignants et la recherche. Réflexions en chantier. <http://repositorio.ul.pt/bitstream/10451/667/1/21248_972-8036-76-0_62.pdf>
- ONDAATJE M
1993. *The English patient*. London: Vintage.
- PAGNOL M
1973. *Le château de ma mère*. Monte Carlo: Éditions Pastorelly.
- RICARD A
1995. *Littératures d'Afrique Noire - des langues aux livres*. Paris: Karthala.
- SZCZUREK K M (ed)
2010. *Encounters with André Brink*. Cape Town: Human & Rousseau.
- VAN RENSBURG F I J
1974. Afrikaans en vertaling. Kok (red) 1974: 306-22.
- VAN ZYL SLABBERT F
1999. *Afrikaner Afrikaan*. Kaapstad: Tafelberg.
- YILLAH D
2008. Envisioning difference in Le Clézio's Onitsha. *French Studies* 62(2): 173-87.